

DARBO UŽMOKESCIO ESMĖS SOCIALIZMO SĄLYGOMIS KLAUSIMU

B. CEMNOLONSKAITE

Darbo užmokestis yra svarbiausia pragyvenimo priemonių paskirstymo pagal darbą forma. Juo remiantis, socializmo sąlygomis paskirstoma pagrindinė materialinių ir dvasinių vertybių dalis darbininkams ir tarnautojams. Tinkamas darbo užmokesčio organizavimas daro esminį poveikį socialistinės gamybos vystymui, dirbančiųjų materialinės gerovės kėlimui.

Tarybinėje ekonominėje literatūroje darbo užmokesčio problemoms skiriama nemaža vietos. Teoriniai ir praktiniai darbo užmokesčio klausimai nagrinėjami A. Aganbegiano, L. Bliachmano, E. Kapustino, V. Marjerio, E. Manevičiaus, P. Petročenkos ir kitų ekonomistų darbuose.

Tačiau šioje srityje yra ir neišspręstų problemų, liečiančių tiek teorinę darbo užmokesčio pusę, tiek ir konkrečius jo organizavimo klausimus. Apie tai liudija diskusijos mūsų ekonominėje literatūroje. Diskutuojama net ir dėl paties darbo užmokesčio termino vartojimo socializmo sąlygomis. Kai kurių ekonomistų nuomone, socializmo sąlygomis išnykus samdomajam darbuvi, dalies, atitenkančios dirbantiesiems pagal darbą, negalima esą vadinti darbo užmokesčiu. Tokiu būdu, kai kuriems ekonomistams jau pats darbo užmokesčio terminas socializmo politinėje ekonomijoje kelia abejonių [22, p. 79]. Nors šiuo metu dauguma ekonomistų pripažįsta darbo užmokestį socializmo politinės ekonomijos kategorija, bet pačios diskusijos rodo, jog šioje srityje dar yra klausimų, reikalingų gilesnės analizės. Vienas iš jų yra darbo užmokesčio esmės problema.

Darbo užmokesčio esmė visuomet buvo vienas iš aktualiausių ir vienas iš sunkiausiai išsprendžiamų politinės ekonomijos klausimų. Su juo susidūrė jau klasikinė buržuazinė politinė ekonomija. Tačiau jai šis klausimas taip ir liko neišspręstas. Pagrindinė kliūtis buvo tai, kad „(...) buržuazinės visuomenės paviršiuje darbininko darbo užmokestis pasireiškia kaip darbo kaina, kaip tam tikras kiekis pinigų, sumokamų už darbą“ [2, p. 475]. Todėl visi buržuazinės politinės ekonomijos atstovai darbo užmokesčio pasireiškimo formą sutapatino su esme, ir tas sutapatinimas nuvedė juos į aklavietę.

Darbo užmokesčio esmę kapitalizmo sąlygomis atskleidė K. Marksas. Įrodęs, jog už darbo užmokesčio formos slypi kapitalistiniai išnaudojimo santykiai, kad jo pagrindą sudaro darbo jėgos vertė [2, p. 475]. Marksistinė darbo užmokesčio teorija yra metodologinis pagrindas, tiriant darbo užmokesčio esmę ir socialistinėje visuomenėje.

Ilgą laiką darbo užmokesčio esmė socializmo sąlygomis buvo laikoma pinigais išreikšta dirbančiųjų dalis nacionalinėse pajamose ar visuotiniame visuomeniniame produkte. Kartu buvo nurodoma, jog ši dalis

paskirstoma pagal darbo kiekį ir kokybę, pažymima, kad darbo užmokes-
tis socializmo sąlygomis nebėra darbo jėgos kaina, kaip kad kapitalisti-
nėje visuomenėje [19, p. 204; 18, p. 17; 10, p. 5; 11].

Tačiau toks darbo užmokesčio esmės aiškinimas pastaruoju metu su-
silaukia vis daugiau kritikos. Didžiausiu jo trūkumu laikoma tai, kad visų
pirma kalbama ne apie darbo užmokesčio esmę, o apie jo dydį. Be to, net
ir kiekybiniu požiūriu darbo užmokesčio apibūdinamas nepilnai, nes, kad
ir kokio dydžio būtų, jis visada bus dirbančiųjų dalis nacionalinėse pa-
jamose. Todėl daugelis ekonomistų nurodo, kad, taip apibūdinant, darbo
užmokesčio esmė iš viso neatskleidžiama [13; p. 150; 24, p. 21].

Ši kritika turi rimto pagrindo, tačiau visiškai su ja sutikti irgi ne-
galima. Teiginys, kad darbo užmokesčio yra dirbančiųjų dalis nacionalinė-
se pajamose arba visuminiam visuomeniniam produkte, išreiškia ne tik
kiekybinę darbo užmokesčio pusę, bet ir duoda tam tikrą kokybinę jo cha-
rakteristiką, atskleisdamas kai kuriuos esminius jo bruožus. Iš dalies šis
teiginys atspindi tai, jog socializmo sąlygomis nėra jokios kitos objekty-
vios darbo užmokesčio augimo ribos, išskyrus tą, kurią nulemia pasiekta
gamybos lygis. Tokį darbo užmokesčio augimo pobūdį sąlygoja visuome-
ninė gamybos priemonių nuosavybės forma. Čia išryškėja ir tai, kad san-
tykiai tarp gamintojų, pasiskirstant ir pasisavinant atitenkančią na-
cionalinių pajamų arba visuminio visuomeninio produkto dalį, pagrįsti
lygybės principu, nes kiekvieno gamintojo gaunamos dalies dydį apspren-
džia tas pats kriterijus — jo darbo kiekis ir kokybė.

Tačiau tokio kokybinės darbo užmokesčio pusės apibūdinimo iš tiesų
negalima pripažinti pakankamu. Jis susiformavo pirmuosiuose socializmo
politinės ekonomijos kaip mokslo vystymosi etapuose ir remiasi daugiau
išoriniais šio ekonominio reiškinio požymiais. Toks darbo užmokesčio esmės
apibūdinimas pilnai neatskleidžia darbo užmokesčio, kaip specifinės pa-
skirstymo formos, ypatumų socializmo sąlygomis.

Apsiribojant tokiu darbo užmokesčio esmės paaiškinimu, visiškai ne-
suprantama, kodėl tam tikra nacionalinių pajamų ar visuminio visuome-
ninio produkto dalis įgauna būtent darbo užmokesčio pavidalą, ką reiškia
tokia to produkto paskirstymo forma.

Iš tokio darbo užmokesčio esmės aiškinimo išeity, kad visuminio vi-
suomeninio produkto dalies, atitenkančios dirbantiesiems darbo užmokes-
čio pavidalu, paskirstyme dirbantieji betarpiškai santykiauja su visuome-
ne. Taip, beje, kartais ir pažymima, aiškinant darbo užmokesčio esmę
socializmo sąlygomis [14, p. 321; 25, p. 57].

Ir pagaliau vienas didžiausių tokio aiškinimo trūkumų yra tas, kad
čia neišryškėjo darbo užmokesčio vaidmuo, reprodukuojant darbo jėgą;
o juk tai yra viena iš esminių jo funkcijų.

Pastarąją spragą darbo užmokesčio teorijoje kai kurie ekonomistai
mėgino užpildyti, darbo užmokesčių siedami su būtinuoju produktu. Eilėje
politinės ekonomijos vadovėlių darbo užmokesčio buvo apibrėžiamas kaip
„pinigais išreikšta visuminio visuomeninio produkto dalis, kuri padengia
būtinąjo darbo sąnaudas ir kurią valstybė moka kiekvienam valstybinių
socialistinių įmonių darbuotojui sutinkamai su darbo kiekiu ir kokybe“
[7, p. 221; 8, p. 449—450; 15]. Vadinasi, darbo užmokesčio čia laikomas
pinigine būtinąjo produkto forma. Šis apibrėžimas tikslus, pilniau at-
skleidžiant darbo užmokesčio esmę socialistinėje visuomenėje. Jame išryš-
kinamas darbo užmokesčio vaidmuo, reprodukuojant darbo jėgą.

Tačiau ekonominėje literatūroje toks darbo užmokesčio santykio su
būtinuoju produktu aiškinimas vis dėlto susilaukė prieštaravimų bei
kritikos.

Pripažįstant darbo užmokesčio sąryšį su būtinuoju produktu, negalima priimti teiginio, jog darbo užmokestis yra viso būtinąjo produkto pinigine forma. Ši koncepcija buvo pagrįstai kritikuota eilės tarybinių ekonomistų*.

Būtinasis produktas pagaminamas, gamybos procese panaudojant darbo jėgą, kuri reikalauja nuolatinio reproduktivumo. Jis apima visas pragyvenimo priemones, būtinas dirbančiųjų poreikiams tenkinti, darbo jėgai atstatyti ir visapusiškai išvystyti. Tuo tarpu darbo užmokestis nėra vienintelis socialistinės visuomenės narių poreikių patenkinimo šaltinis. Dalis gyvybiškai svarbių poreikių tenkinama iš visuomeninių vartojimo fondų. Tam tikrą vaidmenį darbo jėgos reproduktivume vaidina asmeninis pagalbinių ūkis.

Pavyzdžiui, šiuo metu mūsų respublikoje iš visų darbininkų ir tarnautojų pajamų darbo užmokesčiui tenka 64%. Likusią dalį sudaro visuomeniniai vartojimo fondai bei pajamos iš asmeninio pagalbinių ūkio, kurioms atitinkamai tenka 22% ir 14% visų darbininkų ir tarnautojų pajamų [5, p. 507].

Vadinasi, darbo užmokestis neapima viso būtinąjo produkto. Jo šaltiniu socializmo sąlygomis yra tam tikra dalis būtinąjo produkto, bet ne visas būtinasis produktas.

Sutapatinant būtinąjį produktą su darbo užmokesčiu, susidaro įspūdis, kad nei būtinąjo produkto, nei darbo užmokesčio formavimasis neturi jokių objektyvių kriterijų, kad socialistinė visuomenė gali laisvai pasirinkti bet kokį darbo užmokesčio, o tuo pačiu ir būtinąjo produkto dydį, vadovaudamasi vien subjektyviu požiūriu. Tokia teorinė išvada pateisintų subjektyvizmą ir voliuntarizmą šioje gyvybiškai svarbioje visuomenės ekonominio gyvenimo srityje.

Atsižvelgiant į tai, kad darbo užmokestis neapėmia viso būtinąjo produkto, kai kurie ekonomistai, apibūdindami darbo užmokesčio esmę, teigia, kad tai yra pinigais išreikšta pagrindinė būtinąjo produkto dalis, paskirstoma tarp dirbančiųjų pagal jų darbą [24, p. 24]. Toks darbo užmokesčio esmės aiškinimas šiuo metu vis plačiau įsigali ekonominėje literatūroje, pereidamas ir į politinės ekonomijos vadovėlius.

Apskritai su šiuo teiginiu reikia sutikti, kadangi darbo užmokesčio šaltinis iš tiesų yra ne visas būtinasis produktas, bet dalis jo. Tačiau to nepakanka darbo užmokesčio esmei socializmo sąlygomis atskleisti. Teiginys, kad darbo užmokestis yra pagrindinė būtinąjo produkto dalis, savaime būdamas teisingas, neparodo jokios darbo užmokesčio specifikos socialistinėje visuomenėje, jokių kokybinių jo ypatumų. Jis lygiai taip pat tinka ir darbo užmokesčiui kapitalizmo sąlygomis apibūdinti. Pagaliau bet kokiaje visuomeninėje-ekonominėje formacijoje kiekviena pragyvenimo priemonių dirbantiesiems paskirstymo forma visuomet bus ir būtinąjo produkto forma.

Kitas tokio darbo užmokesčio esmės socializmo sąlygomis apibūdinimo trūkumas yra tas, kad neatsispindi kiekybinė darbo užmokesčio pusė. Šiuo požiūriu toks apibūdinimas mažai kuo geresnis už darbo užmokesčio kaip nacionalinių pajamų dalies apibūdinimą. Iš jo siūlosi išvada, jog darbo užmokesčio dalies darbo jėgos sąnaudų padengimo fonde nustatymas yra vien ekonominės politikos reikalas, kad nustatant nėra jokio objektyvaus kriterijaus. Taigi dėl pamintų priežasčių vargu ar galima apsiriboti tokiu dabar plačiai paplitusiu darbo užmokesčio esmės paaiškinimu.

* Tam tikrą indėlį čia įdėjo ir Tarybų Lietuvos ekonomistai J. Miškinis ir A. Siška [8; 9].

Darbo užmokesčio, kaip ir bet kurios kitos ekonominės kategorijos, esmę galima atskleisti tik išnagrinėjus visą sistemą gamybinių santykių, kuriuos jis išreiškia.

Visų pirma, darbo užmokesčio esmę socializmo sąlygomis padeda atskleisti darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis ir jos atstatymo pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje analizė.

Būdami lygiateisiai gamybos priemonių savininkai, socialistinės visuomenės nariai tarpusavyje skiriasi kaip gamintojai, t. y. jų padėtis gamybos priemonių panaudojimo atžvilgiu pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje yra skirtinga. Tokią padėtį nulemia socialiniai-ekonominiai darbo skirtumai, nevienodi individualūs darbo jėgos sugebėjimai. Šiomis sąlygomis darbas, kurį atlieka socialistinės visuomenės nariai, skiriasi tiek kokybės, tiek kiekybės požiūriu. Tuo tarpu gamybos vystymosi interesai reikalauja, kad kiekvienas gamintojas, kuo geriausiai panaudodamas jam skirtas gamybos priemones, sukurtų kuo daugiau materialinių gėrybių. Esant nepakankamam pragyvenimo priemonių kiekiui, skatinimo funkciją gali atlikti tik jų paskirstymas priklausomai nuo dalyvavimo gamyboje. Kuo didesnį darbą atlieka dirbantysis visuomeninėje gamyboje, tuo didesnis dalis jam turi tekti iš bendro vartojimo fondo. Ši dirbančiųjų gaunamos dalies priklausomybė nuo atlikto darbo pasireiškia per darbo užmokestį.

Vadinasi, per darbo užmokestį išryškėja santykiai tarp socialistinės visuomenės narių, kaip gamintojų, dėl gamybos priemonių panaudojimo. Skirtingas gamybos priemonių panaudojimas atspindi gaunamos visuomeninio visuomeninio produkto dalies skirtumuose, t. y. per darbo užmokesčio diferencijavimą.

Dabartinis gamybinių jėgų lygis, suponuojantis ekonominį gamybos grandžių atskirumą ir tam tikrą nuosavybės brandumo laipsnį, gamybos sąlygų įvairovė nei atskirų gamybos barų ribose, individualūs pačios darbo jėgos skirtumai nulemia konkrečią darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis formą šiuolaikiniame etape. Šis sujungimas ypatingas tuo, kad kiekvienas visuomenės narys tik per atskirus gamybinius kolektyvus individualia tvarka gali būti įtrauktas į gamybą, atsižvelgiant į konkrečias to nario galimybes ir tinkamumą tai ar kitai funkcijai gamybos procese atlikti. Tas įtraukimas į gamybą yra samdos pavidalo.

Socialistinės samdos santykiai, pasireiškiantieji per darbo užmokestį, nėra darbo jėgos pirkimas-pardavimas. Palyginti su kapitalistine samda, jų esmė kokybiškai kitokia. Socialistinė samda atskleidžia santykius tarp dirbančiojo ir visuomenės, tarpininkaujant jmonei. Ji atskleidžia šių santykių ypatumus, susijusius su socialiniais-ekonominiais darbo skirtumais, kolektyvų atskirumu, darbo jėgos išsivystymo ypatumais. Prekinių piniginių santykių panaudojimas, sujungiant asmeninius ir daiktinius gamybos elementus, pats savaime nerodo, kad darbo jėga virsta preke. Tam būtina privati gamybos priemonių nuosavybė, kuri gamintojus visiškai atskirtų nuo gamybos priemonių. Todėl kai kurių ekonomistų mėginimai atmesti darbo užmokestį kaip socializmo ekonominę kategoriją vien todėl, kad jo egzistavimas susijęs su samda [22, p. 79], neturi pagrindo. Ta pati samdos forma skirtingose ekonominėse formacijose gali išreikšti visiškai kitokius ekonominius santykius.

Mintį, kad gamintojų sujungimas su gamybos priemonėmis įgis samdos pavidalą socialistinėje visuomenėje, kėlė V. Leninas. Kalbėdamas apie pirmąją komunistinės visuomenės fazę, jis nurodė, kad „visi piliečiai čia virsta samdomaisiais tarnautojais valstybės, kurią sudaro ginkluoti darbininkai“ [4, p. 446].

Taigi darbo užmokestis išreiškia santykius tarp dirbančiojo ir visuomenės, kurie atsiranda dėl jo darbo jėgos pasisavinimo. Šie santykiai pasižymi tuo, kad dirbantysis santykiauja su visuomene ne betarpiškai, o per įmonę, kurioje jis dirba. Tuo būdu darbo užmokestis išreiškia santykius tarp dirbančiojo ir įmonės bei visuomenės, atsirandančius dėl visuomeninio jo darbo jėgos pasisavinimo. Tas pasisavinimas yra samdos pavidalo, tarpininkaujant ekonomiškai atskiroms įmonėms.

Dvejopa socialistinės visuomenės narių padėtis gamybos priemonių atžvilgiu atsispindi ir darbo jėgos reprodukcijos formose. Gamintojo, kaip kolektyvinio gamybos priemonių savininko, padėtis reikalauja, kad visuomenė pati betarpiškai rūpintųsi visuminės darbo jėgos reproduktivumu. Tuo tarpu būtinumas individualiai įjungti kiekvieną visuomenės narį į atitinkamą gamybos grandį numato ir individualų jo darbo jėgos atgaminiimą, priklausomai nuo dalyvavimo visuomeninėje gamyboje laipsnio.

Šis darbo jėgos reprodukcijos pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje prieštaravimas atsispindi būtinojo produkto, kuris pasireiškia kaip darbo jėgos sąnaudų padengimo fondas, formavimosi procese. Darbo jėgos sąnaudų padengimo fondas socializmo sąlygomis suskyla į dvi dalis. Pirmoji jų atitinka socialistinės visuomenės nariams nepriklausomai nuo jų dalyvavimo gamyboje. Tuo tarpu antroji, pagrindinė, dalyvaudama darbo jėgos sąnaudų padengime, kartu padeda skatinti asmeninį materialinį dirbančiųjų suinteresuotumą, nes atitenka dirbantiems priklausomai nuo jų darbo kiekio ir kokybės. Šios dalies formavimosi ir paskirstymo santykius išreiškia produkto sau kategorija.

Apimdamas visas tas pragyvenimo priemones, būtinas darbo jėgai reprodukuoti asmeninių individualiai tenkinamų poreikių ribose, produktas sau sudaro tą būtinojo produkto dalį, kuri dalyvauja darbo jėgos sąnaudų padengime, priklausomai nuo kiekvieno dirbančiojo darbo kiekio ir kokybės*.

Šios būtinojo produkto dalies vaidmuo kiekviename socialistinės visuomenės vystymosi etape priklauso nuo eilės objektyvių veiksnių. Lemiamą reikšmę jam turi gamybos sąlygų įvairovė, socialiniai-ekonominiai darbo skirtumai, susiję su konkrečiu gamybinių jėgų lygiu, bei darbo jėgos išsivystymo netolygumas. Visi šie veiksniai sąlygoja asmeninio materialinio suinteresuotumo vaidmenį, sujungiant asmeninį gamybos elementą — darbo jėgą — su gamybos priemonėmis. Tuo būdu produkto sau dalį būtinajame produkte nulemia objektyvus asmeninio materialinio skatinimo būtinumas, įtraukiant darbo jėgą į visuomeninės gamybos procesą.

* Mokslinėje literatūroje kartais šią kategoriją bandoma atmesti. Dalis ekonomistų mano, jog produktą sau gali pakeisti būtinasis produktas. Pavyzdžiui, J. Libermanas teigia:

«Экономисты, отвергающие категорию необходимого и прибавочного продуктов в условиях социализма вместо них ввели неопределенные термины: «продукт (труд) для себя» и «продукт (труд) для общества». Но эти термины так и не получили права гражданства в нашей литературе» [15, p. 36—37].

Tačiau su tuo negalima sutikti. Produktas sau, kaip atsiskyrusi būtinojo produkto dalis, išreiškia darbo jėgos reprodukcijos specifiką socializmo sąlygomis, parodo jos priklausomybę nuo dirbančiojo darbo. Tuo tarpu būtinasis produktas apsprendžia visą darbo jėgos sąnaudų padengimo fondą. Todėl produkto sau niekaip negalima pakeisti būtinuoju produktu. Paskutiniu metu produktas sau, taip pat kaip ir būtinasis produktas, įgyja vis platesnį pripažinimą. Kaip savarankiški klausimai produktas sau ir produktas visuomenei įtraukti į politinės ekonomijos programą.

Reikia pažymėti dar ir tai, kad dalis ekonomistų pripažįsta, jog būtinajame produkte atsiskiria tam tikra dalis, kuri sudaro apmokėjimo pagal darbą pagrindą. Ją vadina būtinasis produktas II [23, p. 28—30; 20, p. 57].

Mūsų nuomone, šiai daliai pažymėti geriau tinka produkto sau pavadinimas, kuris yra jau nusistovėjęs socializmo politinėje ekonomijoje.

Vadinasi, kaip ir būtinas produktas, produktas sau yra visų pirma gamybos kategorija. Jo dydį ir vietą darbo jėgos reprodukcijos procese apsprendžia gamybos interesai.

Visuomenėjant gamybai, nykstant darbo ir darbo jėgos išsivystymo skirtumams, gausėjant pragyvenimo priemonių kiekiui, produktas sau dalis būtinajame produkte turi tendencijos keistis. Tolesniuose komunizmo stovybos etapuose, palaipsniui mažėjant asmeninio materialinio skatinimo vaidmeniui, įjungiant darbo jėgą į visuomeninės gamybos procesą, sumažės ir produkto sau vaidmuo darbo jėgos sąnaudų padengime. Tačiau šis sumažėjimas turi atitikti realius pakitimus pačioje gamyboje. Tuo tarpu pirmosios komunistinės visuomenės fazės gamybinės jėgos ir gamybiniai santykiai daro darbo jėgos sąnaudų padengimo procesą neatskiriamą nuo asmeninio materialinio skatinimo. Todėl čia produktas sau ir apsprendžia lemiamą darbo jėgos sąnaudų padengimo fondo dalį, išreikšdamas socializmo sąlygomis objektyviai būtiną darbo jėgos reprodukcijos priklausomybę nuo atlikto darbo.

Vadinasi, darbo užmokestį socializmo sąlygomis būtina sieti ne su visu būtinuoju produktu, o su ta jo dalimi, kuri pasireiškia kaip produktas sau. Ši būtinojo produkto dalis, apimdama tas pragyvenimo priemones, kurios būtinos individualiam darbo jėgos reproduktivumui asmeninių individualiai tenkinamų dirbančiojo ir jo šeimos poreikių ribose, sudaro objektyvų darbo užmokesčio formavimosi pagrindą. Darbo užmokestis, užtikrinamas individualųjį darbo jėgos atstatymą, yra produkto sau piniginis ekvivalentas. Tokiu būdu jis išreiškia pirmosios komunizmo fazės santykių, reprodukuojant darbo jėgą, specifiką.

Būdamas produkto sau ekvivalentu, darbo užmokestis priklauso ne vien nuo darbo jėgos reprodukcijos poreikių. Betarpiškai jo dydžio kitimą veikia eilė kitų veiksnių. Svarbiausias iš tokių veiksnių yra konkretus gamybos išsivystymo lygis šalyje, kurį iš dalies parodo nacionalinių pajamų kiekis vienam gyventojui. Didelę reikšmę darbo užmokesčio kitimui turi ir sąlygos, apsprendžiančios nacionalinių pajamų paskirstymą (industrializacijos tempai, tarptautinė padėtis, šalies gynybiniai poreikiai).

Dėl šių ir kitų veiksnių darbo užmokesčio negali būti absoliučiai lygus produktui sau. Jis svyruoja apie produktą sau taip, kaip darbo jėgos sąnaudų padengimo fondas svyruoja apie būtinąjį produktą. Tačiau šie veiksniai nepanaikina darbo užmokesčio sąryšio su darbo jėgos reprodukcija, nepanaikina jo objektyvaus formavimosi pagrindo, kurį sudaro produktas sau.

Todėl negalima sutikti su tais ekonomistais, kurie teigia, kad darbo užmokesčio fondas nacionalinėse pajamose sudaromas, remiantis „likutininiu“ principu, pirmiausia iš nacionalinių pajamų atskaitant dalį, skiriamą gamybos plėtimui ir tobulinimui, lėšas kultūrinei statybai, rezervų arba draudimo fondui, visuomeninių vartojimo fondų sudarymui, nes tai esą pirmaeiliai visuomenės poreikiai*.

Tokios pažiūros kartais paremiamos K. Markso duota visuminio visuomeninio produkto paskirstymo schema „Gotos programos kritikoje“ Kritikuodamas lasalininkų teiginį apie „nesumažintas darbo pajamas“ so-

* Tokia išvada peršasi iš P. Savčiuk duotos nacionalinių pajamų paskirstymo charakteristikos, kur teigiama, jog pirmaeiliai poreikiai yra materialinių resursų gamybai plėsti sudarymas [21, p. 376–377].

Panašiai šis klausimas aiškinamas politinės ekonomijos vadovėlyje [8, p. 449, 452], kur nurodoma, kad „tik sudarius visus visuomeninius fondus (turima galvoje bendrosios su gamyba nesusijusios valdymo išlaidos, fondai bendriesiems poreikiams tenkinti, fondai nedarbingiesiems ir t. t.—B. C.), paskirstoma ta vartojimo reikmenų dalis, kuri tenka individualiam socialinės gamybos darbuotojų vartojimui, sutinkamai su jų sunaudoto darbo kokybe ir kiekybe“.

cialistinėje visuomenėje, K. Marksas nurodo, jog ir čia dirbantysis negalės gauti viso savo darbo produkto. Iš jo teks atskaityti dalį sunaudotoms gamybos priemonėms atstatyti, jo sąskaita teks plėsti gamybą, padengti valdymo išlaidas, tenkinti bendrąsias reikmes, išlaikyti nedarbingus visuomenės narius [1, p. 12—13].

Minėtas K. Markso teiginys turėjo ir turi svarbią reikšmę, charakterizuojant socialistinį paskirstymą. Socialistinei visuomenei paskirstymo srityje iš tikrųjų iškyla visi suminėti uždaviniai. Ji negali suvartoti viso visuminio visuomeninio produkto. Tačiau tai nereikia, kad dalis, skiriama individualiam gamintojų vartojimui, gali būti nustatyta, nesiremiant jokiais objektyviais kriterijais.

Formuojantis sudėtinėms naujai sukurto produkto dalims, svarbu ne tik nustatyti pridedamąjį produktą, skiriamą visuomeninėms reikmėms tenkinti, bet būtina visų pirma sudaryti sąlygas sunaudotos darbo jėgos atstatymui, garantuoti dirbančiųjų ir jų šeimų poreikių patenkinimą. Nesiškaištamąs su šiuo objektyviu gamybos reikalavimu praktinėje veikloje, kaip patvirtino gyvenimas, kliūdo visuomenės svarbiausios gamybinės jėgos vystymosi procesą, pakerta asmeninį materialinį suinteresuotumą, kartu stabdydamas ir pačią gamybą. Pakanka prisiminti, kokią žalą vadinamojo „likutinio“ principo taikymas padarė kolūkinės gamybos vystymuisi.

Atsižvelgiant į tai, kad darbo užmokeskis, garantuodamas individualinę darbo jėgos atstatymą priklausomai nuo dirbančiojo darbo kiekio ir kokybės, dalyvauja visuminės darbo jėgos reprodukcijoje, likutinis principas neturi būti taikomas ir darbo užmokesčio organizavimo praktikoje.

Taigi darbo užmokesčio, kaip ekonominės kategorijos, esmę sudaro visa sistema gamybinių santykių, kuriuos jis atspindi. Per jį pasireiškia darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis socializmo sąlygomis santykiai, darbo jėgos reprodukcijos santykiai, nacionalinių pajamų paskirstymo santykiai ir pan. Vadinasi, atskleisti darbo užmokesčio esmę apskritai yra atskleisti visus šiuos gamybinius santykius.

Atskirai tenka sustoti prie darbo užmokesčio apibrėžimo. Nors apskritai visi apibrėžimai turi sąlyginę ir santykinę reikšmę ir niekuomet negali aprėpti visapusių pilnutinai išsivysčiusio reiškinio ryšių, vis dėlto jie turi atspindėti bent pačius esmingiausius norimo apibrėžti reiškinio bruožus [3, p. 252]. Tai liečia ir darbo užmokesčio apibrėžimą. Jis turi išryškinti bent pačius esmingiausius darbo užmokesčio bruožus.

Nagrinėjant darbo užmokesčio esmę, išryškėja du pagrindiniai momentai, kurie atsispindi visoje jo organizacijoje. Pirmiausia, darbo užmokeskis kaip tam tikra nacionalinių pajamų paskirstymo forma, priklausanči nuo darbo kiekio ir kokybės, garantuoja asmeninį materialinį dirbančiųjų suinteresuotumą dalyvauti gamyboje. Jis užtikrina lemiamos pragyvenimo priemonių dalies priklausomybę nuo atlikto darbo.

Antra vertus, darbo užmokeskis, kaip dalis, atitenkanti dirbantiesiems priklausomai nuo darbo kiekio ir kokybės, tampa specifine darbo jėgos individualinio reproduktivimo forma. Būdamas produkto sau piniginiu ekvivalentu, darbo užmokeskis turi garantuoti individualinę darbo jėgos reprodukciją asmeninių, individualiai tenkinamų dirbančio ir jo šeimos poreikių ribose. Drauge su kitomis būtinuoju produkto formomis jis turi užtikrinti visuminės darbo jėgos atstatymą ir išvystymą.

Todėl darbo užmokesčio apibrėžime turi atsispindėti abu šie momentai. Tuo tarpu daugelis darbo užmokesčio apibrėžimų, duodamų mūsų ekonominėje literatūroje, suabsoliutina arba vieną, arba antrą darbo užmokesčio pusę. Kai darbo užmokeskis apibrėžiamas kaip visuminio visuomeninio produkto dalis, paskirstoma pagal darbą, užmiršamas jo vaidmuo darbo jėgos reprodukcijoje [19, p. 207]. Jei teigiama, jog darbo užmo-

kestis yra būtinojo produkto forma, paskirstoma priklausomai nuo darbo kokybės ir kiekybės, per mažai išryškinamas darbo užmokesčio kaip materialinio skatinimo priemonės vaidmuo, per mažai atskleidžiama jo specifika socializmo sąlygomis [24, p. 24].

Socializmo sąlygomis darbo užmokestį reikėtų apibrėžti kaip tą nacionalinių pajamų dalį, kuri atitinka piniginių produkto sau ekvivalentą ir kuri, paskirstyta pagal darbo kiekį ir kokybę, užtikrina dirbančiųjų materialinį suinteresuotumą, kartu sudarydama pagrindinę darbo jėgos reprodukcijos fondo dalį.

Siame apibrėžime, visų pirma, išryškėja darbo užmokesčio ryšys su darbo jėgos reprodukcija, kurios ypatumus pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje atspindi produkto sau kategorija. Jame atsispindi darbo užmokesčio ryšys ne su visu būtinuoju produktu, o tik su ta jo dalimi, kurios dėka individualiai reprodukuojama kiekvieno socialistinės visuomenės nario darbo jėga, priklausomai nuo jo dalyvavimo gamyboje.

Antra. Siame apibrėžime atsispindi darbo užmokesčio kaip paskirstymo kategorijos pobūdis, darbo užmokesčio vaidmuo nacionalinių pajamų paskirstymo procese. Jame išryškėja objektyvi gaunamos dalies dydžio priklausomybė ne tik nuo poreikių lygio, bet ir nuo gamybos lygio, ir tuo pačiu atsiskleidžia dalis santykių dėl nacionalinių pajamų paskirstymo socialistinėje visuomenėje.

Trečia. Jame atsiskleidžia skatinanti darbo užmokesčio pusė. Darbo užmokesčio priklausomybė nuo darbo kiekio ir kokybės rodo, kad jis yra priemonė, užtikrinanti socialistinės visuomenės narių dalyvavimą gamyboje, skatinanti dirbti pagal sugebėjimus, skatinanti tuos sugebėjimus vystyti, kelti kvalifikaciją. Kartu čia išryškėja socialistinės gamybos prieštaravimas tarp socialistinės visuomenės narių, kaip lygiateisių gamybos priemonių savininkų, ir jų, kaip gamintojų, skirtingos padėties. Jis pasireiškia darbo užmokesčio priklausomybe nuo gamintojo darbo. Šis prieštaravimas veikia kaip varomoji jėga, skatinanti skirtumų darbe ir darbo jėgoje mažėjimą.

Pagaliau, ketvirta, čia išryškėja darbo užmokesčio kaip socializmo ekonominės kategorijos ypatumai, jo skirtumas nuo darbo užmokesčio kapitalistinėje visuomenėje. Kapitalizmo sąlygomis darbo užmokestis yra darbo jėgos vertės išraiška. Jis išreiškia darbo jėgos įjungimo į gamybą santykius, kurie kapitalistinėje visuomenėje sąlygoja darbo jėgos pirkimą-pardavimą.

Privatinės nuosavybės panaikinimas reiškia šių santykių kokybinį pakitimą. Visuomeninės nuosavybės sąlygomis darbo jėga negali būti į gamybą įtraukiama pirkimo-pardavimo keliu. Todėl ir darbo užmokestis socializmo sąlygomis nėra darbo jėgos kaina. Jis atspindi šiai komunistinės visuomenės vystymosi pakopai būdingus darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis santykius, kurie savo prigimtimi nebėra prekiniai.

Tačiau tas nekludo, įjungiant darbo jėgą į gamybą, panaudoti prekinis-piniginius santykius, kurie čia nulemia ne to įjungimo santykių turinį, bet jo formą.

Ši forma sąlygoja išorinį darbo užmokesčio panašumą socializmo ir kapitalizmo sąlygomis. Kaip ir kapitalizme, darbo užmokestis socializme įgyja darbo kainos pavidalą, sudarydamas paprastų prekiųjų mainų regimybę: už tam tikrą darbą mokama atitinkama pinigų suma, kuri kinta, kintant atlikto darbo apimčiai. Tačiau socializmo sąlygomis už šio išorinio pavidalo slepiasi visai kitokio pobūdžio santykiai, negu kapitalizmo sąlygomis. Jame įsikūnija socialistinis darbo jėgos sujungimas su gamybos priemonėmis. Šis sujungimas reikalauja asmeninio materialinio gamintojų

skatinimo dalyvauti gamyboje, paskirstant pragyvenimo priemones priklausomai nuo atlikto darbo kiekio ir kokybės.

Tuo tarpu kapitalizmo sąlygomis už darbo užmokesčio kaip darbo kainos pavidalo slypi darbo jėgos pirkimo-pardavimo santykiai tarp darbininkų ir gamybos priemonių savininkų. Darbo užmokestis čia tampa darbininkų darbo jėgos vertės išraiška.

Kadangi vertė, būdama prekės savybė, neįmanoma be objekto, kurį jina apibūdina, t. y. be prekės, tai darbo užmokestis socializmo sąlygomis iš esmės negali būti darbo jėgos vertės išraiška, nes darbo jėga kaip matėme čia nevirsta preke.

Tačiau vartojimo reikmenys, kuriuos dirbantieji įsigyja už savo darbo užmokestį socializmo sąlygomis, yra prekių masė. Neprekiniai darbo jėgos įjungimo į gamybą santykiai socializme nepanaikina būtinumo panaudoti prekinį piniginius santykius, paskirstant tą darbo jėgos sąnaudų padengimo fondo dalį, kurią nulemia produktas sau ir kurios dėka individualiai atstatoma darbo jėga. Susidarydama iš prekių masės, ši darbo jėgos sąnaudų padengimo fondo dalis nulemia darbo užmokesčio dydį, sudaro objektyvų jo formavimosi pagrindą.

Taigi socializmo sąlygomis, taip pat kaip ir kapitalizmo sąlygomis, darbo jėgos sąnaudų padengimo fondas turi vertinę išraišką. Ją nulemia prekinė darbo produktų forma. Tačiau senajai formai čia būdingas naujas turinys.

Dėl šios priežasties negalima sutikti su tais ekonomistais, kurie, nagrinėdami darbo jėgos reprodukciją socializme, kalba apie darbo jėgos vertę socializmo sąlygomis [17]. Nepaisant visų išlygų, toks mechaniškas šio termino perkėlimas į socializmo politinę ekonomiką vargu ar ją praturtintų. Jis užmaskuoja esminį darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis skirtumą socializmo ir kapitalizmo sąlygomis. Darbo jėgos vertė yra istorinė kategorija, išreiškianti tik tam tikram visuomenės vystymosi etapui būdingus ekonominius santykius. Išnykstant šiems santykiams, praranda prasmę ir darbo jėgos vertės sąvoka. Socializme, kaip ir kitose visuomeninėse-ekonominėse formacijose, išlieka tik hendas jos pagrindas -- darbo jėgos sąnaudų padengimo fondas, kuris būtinas dirbančiajam save išlaikyti ir atgaminti. Apskaiciuojant šio fondo apimtį ir vertę socializmo sąlygomis, teisingiau būtų vartoti sąvokas darbo jėgos sąnaudų padengimo fondo vertė arba darbo jėgos reprodukcijos fondo vertė, o ne darbo jėgos vertė.

Vadinasi, darbo užmokestis socializmo sąlygomis savo esme skiriasi nuo darbo užmokesčio kapitalistinėje visuomenėje. Tai ekonominė kategorija, išreiškianti tik socializmui būdingus pragyvenimo priemonių paskirstymo santykius, išplaukiančius iš specifinio darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis pobūdžio, reikalaujančio panaudoti asmeninį materialinį suinteresuotumą ir tuo pačiu individualinę darbo jėgos reprodukcijos formą. Visa darbo užmokesčio organizacija, t. y. darbo užmokesčio formos ir sistemos, minimalus jo dydis, darbo užmokesčio diferencijavimas per normavimą ir tarifinę sistemą, jo planavimo tvarka, turi skatinti nuolatinių gamybos vystymąsi bei garantuoti sąlygas individualiam darbo jėgos sąnaudų padengimui.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas
Ekonomikos fakultetas
Politinės ekonomikos katedra

Įteikta
1969 m. spalio mėn.

PANAUDOTOS LITERATūros SĄRASAS

1. K. Marksas, Gotos programos kritika.— R. R., t. II, V., 1950.
2. K. Marksas, Kapitalas, t. I, V., 1957.
3. V. Leninas, Imperializmas, kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija.— R., t. 22, V., 1953.
4. V. Leninas, Valstybė ir revoliucija.— R., t. 25, V., 1954.
5. S. Ginaitė, Realiosis darbininkų ir tarnautojų pajamos socializmo sąlygomis.— Disrt. ekonom. m-lų dr. laipsniui įgyti, V., 1968.
6. J. Miškinis, Visuomeninių vartojimo fondų ekonominė prigimtis ir jų paskirstymas.— Lietuvos TSR aukštųjų m-lų mokslo darbai, Ekonomika, t. IV, sąs. 3, V., 1965.
7. P. Nikitinas, Politinės ekonomijos pagrindai. Populiarus vadovėlis, V., 1963.
8. Politinė ekonomija. Vadovėlis, V., 1960.
9. A. Sileika, Būtinio ir pridėdamojo produkto socializmo sąlygomis klausimu.— Lietuvos TSR aukštųjų m-lų mokslo darbai, Ekonomika, t. V., sas. 3, V., 1968.
10. A. Г. Аганбегян, В. Ф. Майер, Заработная плата в СССР, М., 1959.
11. Большая советская энциклопедия, т. 16, второе издание, стр. 457.
12. В. И. Загородний, Строительство коммунизма и развитие отношений распределения, М., 1968.
13. М. С. Кукушкин, Народный доход, Лениздат, 1965.
14. Л. А. Леонтев, Краткая политическая экономия, М., 1966.
15. Я. Г. Либерман, Государственный бюджет и социалистическое воспроизводство, М., 1966.
16. Малая советская энциклопедия, т. 3, третье издание, стр. 1014—1017.
17. X. M. Мифтахов, Стоимость рабочей силы при социализме, Ташкент, 1968.
18. И. Обломская, Материальная заинтересованность — экономическая категория социализма, М., 1964.
19. Политическая экономия. Коммунистический способ производства, Соцэкгиз, 1963.
20. А. А. Рубан, Производительность труда и заработная плата при социализме, Харьков, 1969.
21. П. О. Савчук, Очерки политической экономии, Соцэкгиз, 1963.
22. Н. Т. Смирнов, О необходимом и прибавочном продукте при социализме. «Вопросы политической экономии социализма», Томск, 1963.
23. К. П. Трошев, Экономические основы динамики реальных доходов трудящихся при социализме, М., 1966.
24. Экономические проблемы подготовки квалифицированных рабочих кадров в современных условиях, М., 1967.
25. В. Ш. Шкурко, Формы и системы заработной платы в промышленности СССР, М., 1965.

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Б. ЦЕМНОЛОНСКАЙТЕ

Резюме

В нашей экономической литературе проблеме заработной платы уделяется немало места. Однако вопрос о сущности заработной платы является пока нерешенным и остается объектом дискуссий. В статье дается анализ имеющихся по этому вопросу взглядов.

Автор присоединяется к мнению экономистов, считающих, что для раскрытия сущности заработной платы недостаточно указать, что она является частью совокупного общественного продукта или национального дохода, распределенной по труду.

В статье подчеркивается связь заработной платы с необходимым продуктом и процессом воспроизводства рабочей силы, критикуются попытки некоторых экономистов ограничить анализ сущности заработной платы признанием, что она является основной формой необходимого продукта.

Автор считает, что раскрыть сущность заработной платы можно только путем анализа всей системы экономических отношений, выражением которых она является.

В статье рассматривается вопрос соединения рабочей силы со средствами производства. Члены социалистического общества, являясь равными собственниками средств производства, отличаются друг от друга в процессе их использования. Это обуславливает необходимость для повышения материальной заинтересованности трудящихся распределять средства потребления в зависимости от трудового вклада. Заработная плата выражает зависимость между трудовым вкладом и частью, полученной рабочим.

Особенности современного уровня производительных сил обуславливают конкретную форму соединения рабочей силы со средствами производства. Это соединение происходит в форме найма посредством экономически обособленных предприятий.

В статье рассматриваются особенности воспроизводства рабочей силы, обусловленные необходимостью материального поощрения. Автор разделяет точку зрения тех экономистов, которые считают, что фонд воспроизводства при социализме состоит из двух частей. Главная из них формируется в зависимости от трудового вклада каждого члена социалистического общества. Отношения образования и распределения этой части фонда выражаются категорией продукта для себя. Продукт для себя участвует в возмещении затрат рабочей силы в зависимости от трудового вклада работников.

Так как заработная плата не исчерпывает всего необходимого продукта, ее основой следует считать не весь необходимый продукт, а только ту его часть, которая выступает как продукт для себя. Заработная плата, обеспечивая индивидуальное воспроизводство рабочей силы в зависимости от трудового вклада, является денежным эквивалентом продукта для себя.

Конкретный уровень заработной платы зависит не только от потребностей воспроизводства рабочей силы, но и от уровня производства на соответствующем этапе, от величины национального дохода, от факторов, обуславливающих его распределение.

В статье делается попытка дать определение заработной платы. При социализме заработной платой следует считать ту часть национального дохода, которая соответствует денежному эквиваленту продукта для себя и, распределенная по количеству и качеству труда, обеспечивает материальную заинтересованность работников социалистического общества.

По мнению автора, это определение лучше выражает специфику заработной платы при социализме и её отличие от заработной платы при капитализме. Старая форма здесь выражает новое качество, новые отношения при соединении рабочей силы со средствами производства. Эти отношения в условиях общественной собственности на средства производства перестают быть товарными.

Так как средства потребления при социализме являются товарами, остается необходимость использовать товарно-денежные отношения в распределении той части фонда возмещения затрат рабочей силы, которая обеспечивает индивидуальное воспроизводство рабочей силы. Поэтому фонд возмещения затрат труда имеет стоимостную форму. В статье подчеркивается, что стоимостная форма фонда возмещения затрат труда не значит, что рабочая сила при социализме имеет стоимость, а заработная плата выражает эту стоимость. Стоимость рабочей силы — историческая категория. Она выражает экономические отношения, свойственные только определенному этапу развития общества. При социализме этих отношений не существует, и сущность заработной платы определяется отношениями, свойственными первой фазе коммунистического общества.